

ACC. N:R M. 14528:1-18.

Landskap: Småland Upptecknare: B. O. Bondesson, Lesjöfors
Härad: S. Möre Berättare: " " " "
Socken: Gullabo Berättarens yrke: folkskollärare
Uppteckningsår: 1958 Född år 1884 i Gullabo

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

Fordon, deras bruk och anskaffning. s. 1-18. LWF 108
(teckn. å sid. 10-12, 16-18.)

FORDON; DERAS BTUK OCH ANSKAFFNING.

Vid bondgårdarna fanns fordan av skilda slag och för olika ändamål. De kan i det närmaste dateras från början av 1800-talet, då bygden i allmänhet här fick mera farbara vägförbindelser i alla riktningar. Från början var fordonen mera avsedda för frakter hemma vid gården, och på grund härav var de både enkla och tarvliga. För resor mera avlägset hade man att använda "apostlahästarna", vilket var det vanliga för den som inte hade häst, då man vanligen färdades ridande. Både män och kvinnor red, männen gränsle i sadeln och kvinnorna med fötterna åt samma håll eller åt vänster sida. Det var därvid två särskilda sadeltyper som användes. Ännu vid sekelskiftet kunde man i vissa byar eller gårdar med gamla inventarier finna båda dessa sadeltyper i någon uthuslänga undanslängda.

Då sadeln^s ursprungliga uppgift kommit ur bruk kunde man på många ställen få se dem omändrade till stolar och försedda med ben eller en ställning, som gjorde dem passande till stolar att ha inne i rummen. Sadeln särskilt den kvinnliga hade beslag av mässing föreställande ett derkhuvud e.d. som prydnad vid ryggstöds-karmen. Vid mitten av förra århundradet var det sed att vid s.k. utridareöl ta avsked från en yngling som tänkte gifta sig och lämna svennernas skara. Det var en allmän sed bland bönderna i S. Möres gränssocknar mot Blekinge.

Lup 108

1.

Arbetsfordon.

Man hade olika slag av fordon vid varje gård och anpassade för skilda slags körslor. Arbetsvagnen var hemgjord, tillverkad av ställmakaren eller av bonden själv, om han var en praktisk och kunnig person och därtill förfogade över nödig attiralj. Då gjorde han själv många av de redskap han behövde vid gården. Beslagen gjordes i vanliga fall av bysmeden, då det inte var så många av bönderna som hade smedja själva och nödvändig uppsättning med alla slags verktyg, som tarvas för att smida.

Somliga grova arbetsvagnar hade hjul som saknade beslag. De hade i stället oerhört grova löt tillverkade av björk och eker tjocka och bastanta av eke. Axlarna var av järn eller ^{det} var tjocka bastanta träaxlar. Hjulen hade s.k. halvbussning eller saknade den helt.

Arbetsvagnen består av två delar, framvagnen och bakvagnen. De är förenade med långstickan, som angöres vid framvagnens knekt och är vridbar i sidled och alltså möjliggör vridning åt sidorna, varvid man kan följa vägens krökar. Långstickan går så genom ett hål i bakvagnens axel och fästes ⁿ med den järndubb vid tjugan, som håller den i stadigt läge. Järndubbarna i såväl knekten som tjugan är försedda med saxsprintar, som hindrar dubbarna att glida ur. Med hjälp av långstickan kan avståndet

mellan fram- och bakvagnen förlängas eller ävkortas och allt så anpassas efter den längd man behöver mellan de båda vagnarna. Skall man frakta slänor eller stockar behövs det större avstånd mellan de båda vagnarna än då man ska försla famnved eller mäld. I förra fallet har man en s.k. kullhäck eller spethäck i vilken veden lägges vanligen i fyra "floar" vilket blir ungefär $\frac{1}{2}$ famn. Det är det vanliga måttet vid försäljning av huggen och klyvd alnslång björkved vid Bergkvara hamnplats under senare hälften av 1800-talet.

Kullhäcken har lutande sidor, som hålles i ett stadigt läge av två vinkelväxta trär, kallade vränger eller häckavvränger. I singular heter det vrång pl. vränger. Somliga uttalar pl. vränger (uttalet varierar beroende på från vilken del av Torsås eller Gullabo socken vederbörande är). Den består för övrigt av fyra stänger, de understa något grövre än de övre och förenade med sprötar kallade "häckaspolar" tillverkade av lagom tjocka enar, tumstjocka, som är ett segt hårt och passande träslag för detta ändamål. I botten på kullhäcken ligger bräda som vilar på två vidjor, bundna mellan spolar på ömse sidor. För övrigt är kullhäcken försedd med en bänke fastsatt vid främre änden och med ett hål som trädes i en järndubbe placerad i framvagnens axel. Den håller häcken i ett visst läge kan

hindra den att glida fram eller tillbaka. För övrigt kan ju framvagnen därigenom vridas i sidled och möjliggöra anpassning efter vägens krökar.

Spethäcken var helt och hållet gjord för enbart famnvedskörning till Bergkvara. Den hade vertikala sidor och för övrigt tillverkad av fyra stänger och spolar. I stället för vränger eller vinkelträn i vardera änden, hade den s.k. fram och en bakskida, som höll samman sidorna. Den rymde lika mycket som kullhäcken eller $\frac{1}{2}$ famn ved. Den var lika allmän som kullhäcken, vilket visar att försäljning av famnved eller fägnave som det heter enligt traktens idiom, var av stor betydelse för bönderna i Gullabo och västra delen av Torsås.

Spethäcken var av samma material som kullhäcken och tillverkad av den händige bonden själv eller av någon annan kunnig person. Materialet fanns att tillgå på gården, det gällde bara att kunna använda det rätt och se vad det kunde passa till för ändamål i det dagliga arbetet. Den fyndige och snar-tänkte lantmannen, som strövade omkring i hagar och lövängar hade alltid blick för vad det ena eller andra i naturen kunde användas till för gårdens behov.

Ett krokigt växt träd eller gern dugde till årderben, harvkrog eller vinkelstöd till en vält. Var det en krokig vildapel, dugde den till handtag eller kaggat till ett lieorv etc.

Såtern är ett lådformigt don med löstagbara sidor, fjölar. Den användes att köra grus i då vägen skall grusas på hösten, då man kallar den grussäter. Den kan även användas att köra in potatisen i vid upptagning under hösten, och då får den namn av potatissäter. Likaså kommer den till användning, då man kör ut gödseln på åkern, och då kallas den gödselsäter. Alla tre dessa benämningar förekommer. Såtern har en längd av omkr 5 alnar med en bredd av 15 - 16 tum. Den rymmer 6 a 8 skäppor potatis. Vid användningen ställes den på en arbetsvagn lagom för såtern och försedd med snobänke eller lösbänke, so den kan vridas, då man kör i krök.

Ett annat don som även kan apteras till en vagn är ryss^s. Den är flätad av spån mellan sprötar och försedd med kantribbor i såväl undre som övre kant. Den kommer till användning då man fraktar lättare gods såsom mald, sågspån och mindre gods.

Åkhäcken var något mindre än ryssen och kunde liksom denne sättas på en arbetsvagn, då man ville frakta personer eller lättare gods. Den hade en fjädrande anordning i det att sidorna i övre kanten utgjordes av böjlig ribba, och på den kunde man placera en åklpp (ett bräde) eller ett åksäte, som vid behov kunde tas på eller av. Innan fjädervagnar blev mera allmänna åkte man ävet till kyrkan i en åkhäck.

6.

Höhäcken är gårdens största och rymligaste don. Den består av s.k. häckstänger liksom en kullhäck och här liksom denne en framvrång och en bakre, som håller spjälverket i ett stadigt läge. Dessutom har hö- eller reshäcken en ytterligare påbyggnad med spjälar och stängeroch blir därigenom betydligt rymligare. Den är dessutom försedd med spjälar vid vardera gavel och bildar på så sätt ett slutet rum med öppning endast i över delen. Dessutom är den försedd med en spjälgrin vid vänstra siden så att man lätt kan komma in i den utan att behöva gå in från ovan. Den saknar fast bänke och därför måste man ställa den på en löslänke eller snobänk, då den användes. Den göres an vid bakvagnens axel med en kätting, då dei i annat fall skulle välta, då man kör i steniga lövängar och gården vid höbärgningen.

Då man kör in säd användes även höhäcken, men då brukar man alltid att binda ett lakan e.d. i själva häcken för att därmed uppsamla spillsäd. Likaså brukar man alltid framför logöppningen lägga ett hästtäck e.d. för att därmed uppsamla den spillsäd som blir vid urlastningen.

Är säden kraftigt mogen måste man handskas försiktigt med kärvarna, i annat fall kan en stor del ramla ur axen och förloras. Den vane lantmannen kan konsterna att handskas försiktigt med den varan och vet att "ovörigt" hantera nekerna kan medföra stort bortspill.

6.

Kälkar användes allmänt under vinterföret vid frakt av skogsprodukter och andra varor. De var beslagna och användes endast längs allmänna vägar. Hemma vid gården hade man obeslagna grova kälkar kallade släpör, då man "vaglade" eller fraktade props och stockar ur skogen. Då man fraktade ved eller korta mindre stammar avsedda till ved använde man drög. Den hade två oken försedda med målstakar i ändarna för att hindra lasset att glida av. Då man körde famnved ur skogen satte man en kullhäck på drögen och i den lastades sedan veden. Därvid körde man med oxar. Drögen hade vridbara "förlöpare" som var fastsatta vid stockarna med kraftiga dubbar av ek. Man hade även dröger med hela stockar, fast de var svårare att styra i krökarna. Anspänningen till såväl släpan som drögen skedde framme vid "skidan" med en kraftig ögla bestående av en vriden björkvidvidja kallad "drögahänken" i vilken själva draget gjordes an. Man körde med oxar i skogen både för släpa och drög, men det hände också, att man körde med häst, då man spännde an med ett hästdrag. Det kunde vara gjort och sammansatt av skilda delar men det kunde även bestå av sjävväxta delar, fast det var nog mycket sällsynt att få tag i ett träd som helt passade att göra ett hästdrag av. Det skulle i så fall vara en "klynnig" björk.

8.

För kyrkskjuts och andra, då man åkte till fest eller begravning hade man skrinna. Den kunde vara både klädd eller stoppad eller sakna denna fördel. Den var av hemgjord beskaffenhet och beslaget var gjort av bysmeden. Den var vanligen försedd med kuskbock, och det var endast de mera välbärgade bönderna som hade råd med denna lyx. Anspänning gjordes vid medarna och i stället för stoppning och fotsack hade man en vanlig sängkudde och en fäll eller hästtäcke. Sängkudden var inte den bästa. Den var stoppad med dun, som ängsull här kallas och i stället för hästtäcke hade man en fäll.

Åkdon. Mot slutet av förra århundradet reste bönderna till Växjö marknad, där de köpte både vagnar och selyg för sitt behov. Man började vid denna tid få större fordringar på både vagnar och remtyg än den gamle ställmakaren kunde åstadkomma och ortens "salmakare", som sadelmakaren kallades kunde inte tillverka seldon med samma eleganta utseende som de man utbjöd på Växjö marknad.

Något i tätén då det gällde modernare don och redskap låg bönderna i Torsås och Söderåkra. Där var jordbrukslotterna större och ägarna hade ~~större~~ råd att hålla sig med bättre bohag av alla slag. Skogsbygdens bönder kom alltid något efter, då det var fråga om nytt och oprövat.

8

Åkdon.

De äldsta åkdonen här i trakten avr hemmagjorda som förut sagts. Det fanns flera duktiga vagnmakare eller ställmakare i bygderna. Men en lång tid sen trakten fått farbara vägar på vilka hjuldon kunde användas, fick en vanlig s.k. åkhäck ersätta fjädervagnen. En och annan skaffade sig kärra med två hjul. De användes först i trakten eller i mitten av förra århundradet. Kärran var tung och klumpig och skilde sig i hög grad från senare tiders lätta och fjädrande kärra.

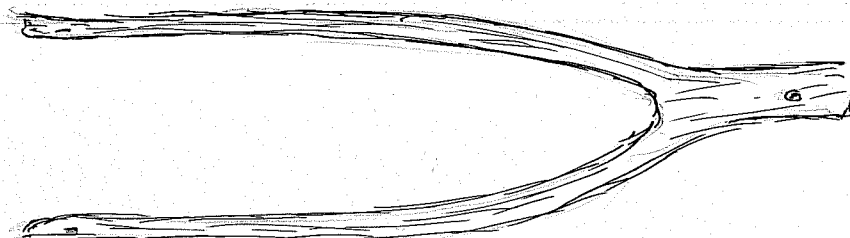
Charabanger, viktoriavagnar eller landåer har inte använts i Gullabo socken av någon där bosatt person. Där, har inga ständs- eller personer varit boende utan socknen har alltid befolkats av bönder och arbetare, varför heller aldrig några finare ekipage förekommit där. Under senare tid har även här bilen i stor utsträckning kommit i bruk bland såväl bönder som andra, där inte avfolkningen satt sin prägel på bygden.

Under senare tid har välståndet inom socknen ökat i hög grad, tack vare skogsprodukternas värde. Socknen är ganska rik på skog och levnadsbetingelserna är numera i denna del av häradet förändrad mot de förhållanden som var rådande där under självhushållningens tid. Då ett mansdagsverke batalades med 75 öre och ett kvinnligt med 50 öre och maten.

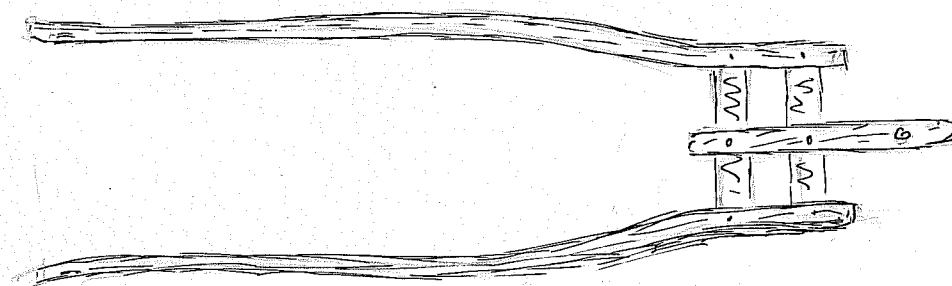
ACC. N:R M. 14528:10.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

Hästdrag eller skaklar att apteras till en drög vid
körslor i skogen. Av klynnigt växt björk.

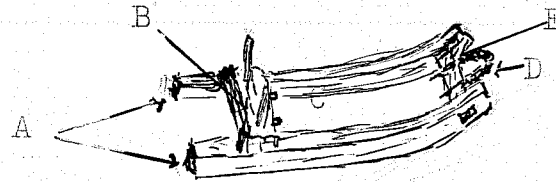
Längden omkr. eller drygt 4 alnar.

Hästdrag med skaklar av björk och tvärskidor av ek.
Anspänningsstäng av björk.

10.

Släpa.

Släpan var en grov träkälke, mycket bastant. Användes att "vagla" stockar och props på ut ur skogen. Storändan av stocken bands fast vid okent, som hade två målstakar för att hålla stocken på okent. Den hade på framsidan två små starka tränabbar eller trädubbar vid vilka kättingen gjordes fast, då stocken forskades ut ur skogen. Lilländan fick glida fritt på marken, och då man vaglade vid snö eller rimfrost gled stocken lätt.

Släpan var helt utan beslag. På skidan satt anspänningen, kallad vegan (vidjan), hanken (hanken), till skillnad från åkahanken (okhanken) eller tisten, som satt vid oket.

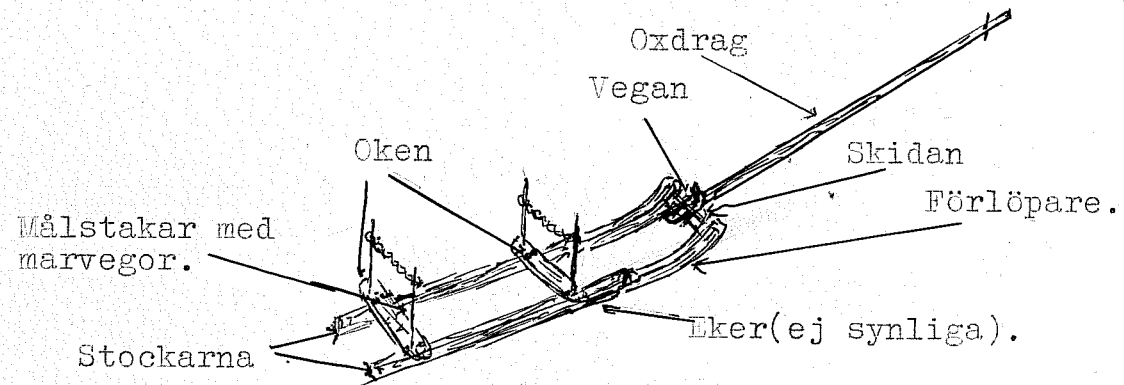
- A = stockarna.
- B = okent och målstakarna.
- C = dockorna.
- D = hanken eller vegan.
- E = skidan.

Släpan var helt hemmagjord och virket till den hade man tagit i skogen.

Ox- eller hästdraget sattes in i hanken och med en kraftig trädubb hindrades att glida ur.

//

Drögen var inte beslagen. Den var helt hemgjord och användes endast för körslor hemma vid gården. Den hade två oken eller lastbänkar med målstakar, som hölls samman med "marvegan".
Såväl förlöpare som stockar var av björk och ekerna av eke.

Drögen användes huvudsakligen för vedkörning till gården. Då man körde fannved som var alnslång hade man en kullhäck på drögen. Det var endast kortare trästammar som man körde på drögen. 6 a 8 alnar var nog den vanliga längden.

Anskaffning.

De flesta (vå) bönderna kunde förr egenhändigt tillverka sina redskap och somliga, som hade verktyg för olika ändamål kunde både snickra och smida. Det var då huvudsakligen grövre vagnar och redskap. Den tid det här är fråga om gäller före 1900-talet. Somliga bönder, som hade smedja med tillbehör, kunde smida och göra beslag till en del jordbruksredskap. Det var dock ett fåtal som hade denna möjlighet och som ägde nödig kunnsighet i yrket. Man var i vanliga fall hänvisad till bysmeden för att få en del smiden utförda.

Smeder fanns det vanligen någon inom en viss räjong och somliga var mycket skickliga yrkesmän. Smeden i Hult i Vissefjärda var en sådan. En annan var Karlberg, smed i Skörebo, Gulabo socken. Dessutom fanns det på flera ställen låssmeder, som gjorde dyrkfria lås. Sådana lås kan man finna här och var i byarna. Ett sådant lås visades för sagesmannen vid ett besök i gården Klippingsbo. En och annan smed var känd för konsten att härda verktyg såsom knivar och yxor, så att de fick en väldig skärpa.-

Då det gällde att skaffa sig en s.k. fjädervagn i mitten av 1800-talet, då åkvagnar började bli rätt allmänna här i

14.
trakten, gjorde ställmakaren vagnen och smeden i byn beslog den, varefter målaren i närheten målade den. Därefter brukade man låta sadelmakaren stoppa den eller kläda den, som det kallades. Men alla smeder och vagnmakare var inte lika skickliga i sitt yrke, och det var i första hand de som var kända som skickliga yrkesmän, man försökte vidtala, då man ville något verkställt i berörda fall.

Längre fram i tiden blev den gamle bysmeden förgäten, då man gjorde bekantskap med modernare förhållanden såsom exempelvis vid marknadsbesök, då fullt färdiga vagnar och åkdon utbjöds till moderata priser. Där kunde allt vad man behövde köpas på en gång, bara man hade kontanter. Man kom hem med allt fixt och färdigt på engång och slapp anlita olika yrkespersoner för att få sitt fordon i färdigt skick.

Det var ingen större konst att se vem som tillverkat en vagn av den gamla hängjorda typen. Envar av de gamle smederna hade sin metod för beslag och utstoffer^{att} vagnen eller skrin-
dan. Likaså hade målaren möjlighet att låta sitt färgsinne komma till uttryck i hemmålade vagnar och kärror med en svart underrede och grönt vagnskar o.s.v. Det var alltså en lätt sak att avgöra vem som var mästaren i ena eller andra fallet.

14

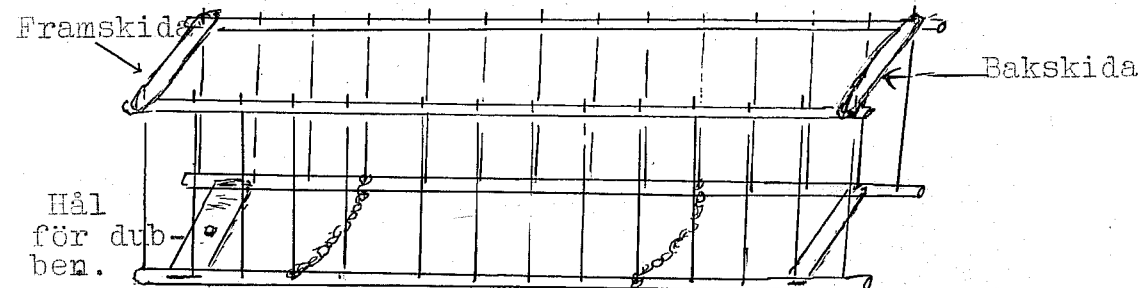
Den förhöll sig på den tiden med tillverkningen av vagnar och dess tillbehör så som förfärdigandet av andra ting, att envar hade sin bestämda form, som han inte avvek ifrån, och det var därför lätt att av utseendet förstå vem som var mästaren.

Det gällde inte blott ställmakarens produkter utan alla hemgjorda föremål. Träskons form skvallrade om vem tillverkaren var och så var även förhållandet då det gällde bogträn eller laggade kärl. Alltid var det någon detalj som skvallrade om vem som fader till det hela.

Numera har man endast ett och annat föremål, som härstammar från den gamlatidens yrkesutövare. Deras alster har ersatts fabriksgjorda då det gäller såväl yttre som inre inventarier eller kläder m.m.

Av de gamla yrkesutövarna finns ingen kvar och deras verktyg, som de med en verklig kärlek till vårdade och ansade och aktade som dyra klenoder, ligger kringstridda här och var i byarna, där de hamnat efter mästarens död och auktionen efter honom. Många gånger träffar man på saker och ting, som den moderna människan inte förstår användningen av eller känner till hur de brukades.

Famnvedshäck uttlas fäingnasesheck. Att frakta famnved i till Bergkvara. Var ett ganska allmänt don bland böndernas inventarier i Gullabo socken och västra delen av Torsås socken.

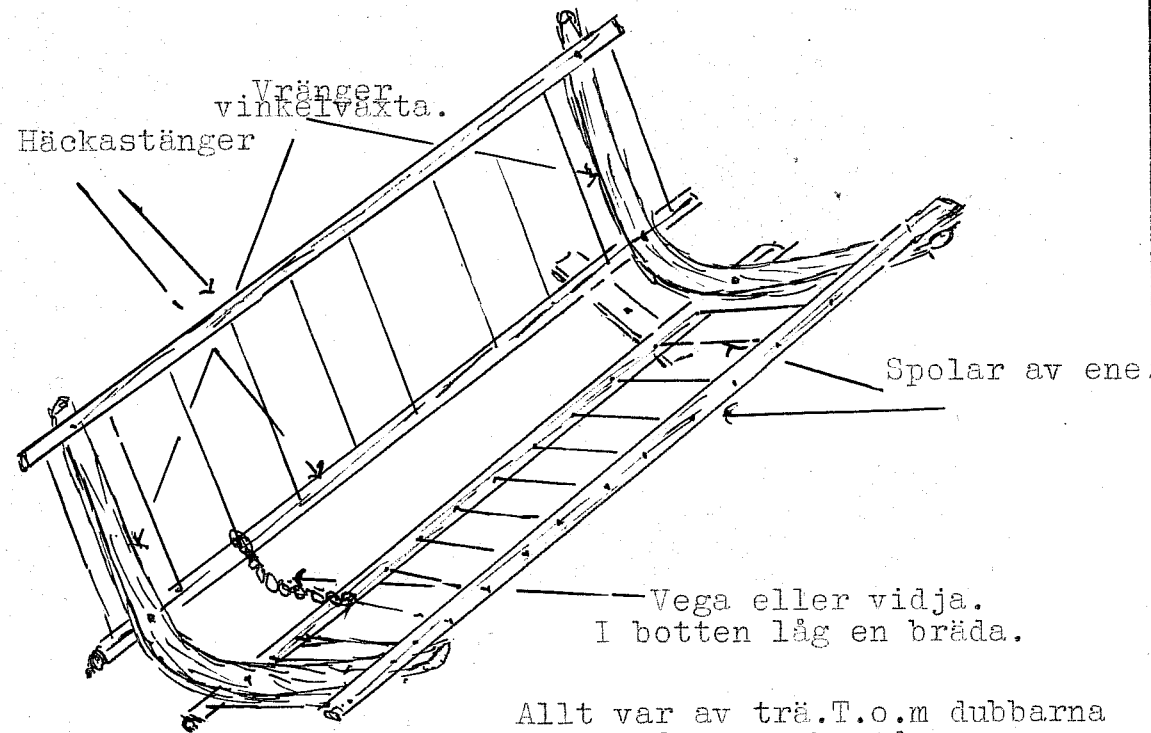

I botten låg bräder, som vilade på vidjor. Häckstängerna 4 till antalet var av gran och spolarna eller spröten av ene.

Famnvedshäcken rymde $\frac{1}{2}$ famn ved, vilket var ett vanligt lass, som såldes till uppköpare i Bergkvara för vidare frakt till Köpenhamn, där den alnslånga veden ävyttrades. Det var den vanliga vedländen eller alnslång, som höggs här i trakten. I enstaka fall höggs även femkvartsved att försäljas inom landet. Men det var alltid i mindre skala. Famnvedshäckens längd var var drygt 4 alnar. Man kunde lasta i 4 st. floar eller $\frac{1}{2}$ famn kluven ved. Trindved mottogs inte eller gällde för fullgod.

Numera är det inte möjligt att uppbringa en famnvedshäck i hela den trakten. Lastbilarna har här övertagit frakten av skogsprodukterna. Då man inte hade lösbänke till kull- och famnvedshäcken hade man hål i framskidan för vagnsdubben.

Kullhäck rymde $\frac{1}{2}$ famn ved. Användes att frakta ved i både hemma vid gården och då man sålde den i Bergkvara. $\frac{1}{2}$ famn ved alnslång och kluven betingade ett pris av 3:25-3:50 á 4:- kr. frankörd till hamnen. Under vissa tider fick man stapla upp veden i halvfamn. Ingen sotig ved eller tridnkavlar godkändes. Det var i slutet eller under 1890-talet. Vrängen var av björk, stängerna av gran och spolarna eller ströten av ene. Dubbarna var av eke. En vrång pl. vränger.

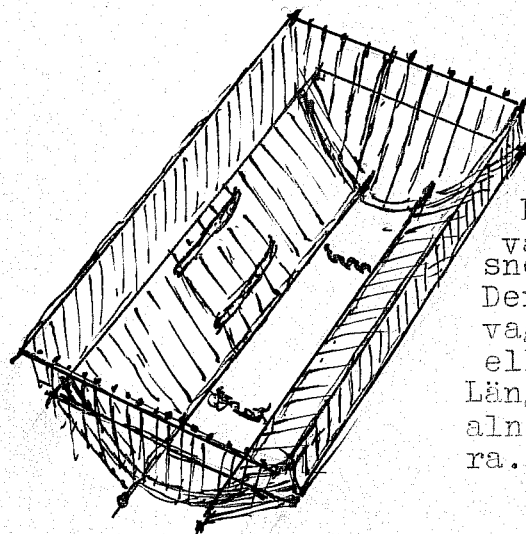

Allt var av trä. T.o.m dubbarna mellan vrängen och stängen.

18.

Höhäcken eller reshäcken som den också benämndes användes att köra in hö och säd med. Då man körde in säd brukade man binda ett lakan i botten för att uppsamla den säd, som vöd i och urlastningen ramlade ur axen.

Efter kornskörden brukade man alltid plocka upp avfallna ax. Kornaxen faller lätt av, då man handskas med nekerna och därför brukade man alltid att efter skörden plocka upp avfallna ax i en korg.

Höhäcken saknade bänke varför man alltid måste ha snobänk eller lösbänk. Den gjordes fast vid bakvagnens axel med en ketting eller järnkedja. Längd 6 a 7 alnar. Bredden 3 alnar. Storleken kunde variera.

Hö- eller reshäck att köra in hö och säd i. Den var gjord två vränger eller krokväxta trän, sex stänger och spjälkar vid sidor och gavlar. Den var försedd med en spjälgring på vänster sida genom vilken man kom in i häcken.

18

Tillhörig illustration till Höhäcken